

Литвинов О. О.,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ЗОРОВА ПОВЕДІНКА МОВЦЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядається феномен зорової поведінки мовця як підсистеми невербальної комунікації з огляду на семіотичний, номінативний, когнітивний та функціонально-прагматичний аспекти. Автор окреслює корпус різнорівневих номінативних одиниць на її позначення та розглядає їх з позицій функціонального та семантико-когнітивного підходу у термінах, метафори передачі, орієнтаційної та синестетичної метафори, що складають когнітивне підґрунтя цих номінативних одиниць.

Ключові слова: *невербальна комунікація, канал зв'язку, зорова поведінка, функції зорової поведінки, номінації зорової поведінки, метафора передачі (каналу зв'язку), синестетична метафора.*

The article deals with the phenomenon of speaker's gaze/eye behaviour as a nonverbal communication subsystem in discourse. The author distinguishes speaker's gaze functions in communication and points out gaze behaviour labels employed in modern English prose. The latter are regarded from the semantic, cognitive, functional and pragmatic viewpoints.

Key words: *nonverbal communication, gaze/eye behaviour, gaze behaviour functions, gaze/eye behaviour labels, conduit metaphor.*

1. Комунікація у зоровому каналі зв'язку. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується антропоцентричною спрямованістю, у якій великого значення набуває проблема мовної особистості та використання нею у процесі комунікації різноманітних вербальних і невербальних засобів спілкування. Інтерес лінгвістів до різних аспектів невербальної поведінки мовця зумовлений необхідністю всебічного вивчення у рамках сучасної наукової парадигми невербальних компонентів комунікації. Останні є об'єктом дослідження різних напрямків антропологічних наук: філософської логіки, психології, фізіології, культурології, невербальної семіотики, когнітивної й комунікативної лінгвістики, лінгвістичної прагматики та ін. [І. Н. Горелов, Ю. В. Гранська, В. А. Лабунська, А. Асмолов, Е. Фейгенберг, Т. Ананко, В. Ф. Біркенбіл, Л. В. Солощук, В. І. Карасик, Г. Є Крейдлін, І. І. Серякова, M. Argyle, R. L. Birdwhistell, P. Ekman, A. Kendon, R. V. Exline, B. J. Fehr, J. K. Burgoon, D. A. Coker, A. H. Anderson, E. A. Boyle, M. L. Knapp, J. A. Hall, A. Mehrabian, F. Poyatos, V. P. Richmond та ін].

Для людини як соціальної істоти однією із найважливіших потреб є потреба в спілкуванні – соціокультурній інтеракції, в якій реалізується її комунікативний, когнітивний та емоційний потенціал, відбувається пізнання один одного та навколишнього світу, та обмін інформацією: думками, по-

чуттями, оцінками тощо. Як відомо, комунікація являє собою багатоканальний феномен, який за своїм матеріальним вираженням реалізується у двох основних видах: вербальному і невербальному. Невербальна комунікація складається з системи знаків (жестів, рухів тіла, міміки, поглядів тощо), що використовуються у процесі спілкування і відрізняються від вербальних засобів способами та формою виявлення. Незважаючи на те, що вербальний канал зв'язку, як вважається, має первинне значення, не можна ігнорувати невербальні засоби при всебічному вивченні феномена комунікації. Науковими дослідженнями А. Меграбіана та інших вчених доведено, що завдяки невербальним засобам комунікації мовці спроможні передавати від 40 до 80 % інформації. Ця інформація головним чином стосується емотивних та модальних аспектів повідомлень. При цьому 55% інформації сприймається комунікантом через погляд, вираз очей та обличчя, міміку, позу, жести, 38% – через інтонацію та модуляцію голосу, і лише 7% емотивної та модальної інформації передається вербальними засобами [16, с. 8]. Отже, невербальні та паралінгвістичні засоби здатні бути носіями до 93% інформації. У процесі комунікації невербальні засоби виконують функції супроводження, підсилення та часткового або повного заміщення вербального повідомлення. При цьому вони доповнюють зміст висловлення, підкреслюють особливо важливі моменти спілкування, контролюють і регулюють процес комунікації, а інколи повністю заперечують словесну інформацію. Невербальні засоби комунікації дають можливість краще пізнати співрозмовника, зрозуміти його справжні почуття й думки, формують наше ставлення до нього. Застосування цих засобів здебільшого зумовлено імпульсами підсвідомості, що зменшує можливість їх фальсифікації та, як наслідок, неадекватної їх інтерпретації адресатом, і забезпечує більший ступінь довіри до цих засобів у порівнянні з суто словесним повідомленням.

Закономірне використання людиною невербальних засобів у процесі комунікації дає підстави говорити про властиву їй невербальну комунікативну поведінку, важливим компонентом якої є зорова комунікативна поведінка. Як робочу гіпотезу ми висуваємо положення про те, що закономірності зорової поведінки мовця піддаються певній систематизації і категоризації, та вивчення її особливостей дозволить виявити низку факторів, що зумовлюють її варіативність у різних типах дискурсу. Доказом істинності цього положення може слугувати застосування невербальної комунікації як альтернативи вербальної у діяльності закритих організацій, таких як секретні служби тощо. За приблизними підрахунками вчених, у людському житті використовується близько 1 млн. невербальних сигналів, які характеризуються системними відношеннями та включають як численні предметні знаки, так і ті, що пов'язані з зовнішністю та тілом людини. Останні досить різноманітні та, як відомо, поділяються

на декілька підсистем: проксеміка, кінесика, окулесика, гаптика, паралінгвістична підсистема, до якої належать паузи та неканонічні звуки. Невербальні знаки у певній комунікативній ситуації перебувають у впорядкованих відношеннях як між собою, так і зі словесними знаками, у поєднанні з якими вони утворюють гіперпарадигму знаків цієї ситуації. Застосовування їх має переважно стереотипний характер і підлягає правилам, які, діючи здебільшого за алгоритмічним принципом, певною мірою формалізують і автоматизують процес комунікації. На думку Г. Колшанського, несловесні знаки – це не залишок, що виділяється з мовної системи, а “функціональний компонент парамовної системи, тобто та комунікативна підсистема, яка доповнює функцію вербальної комунікативної системи” [3, с. 13]. Саме тому багато вчених, зокрема І. Н. Горелов, Г. Є. Крейдлін, Г. Г. Колшанський, І. І. Серякова, П. Екман та ін., розглядають невербальні компоненти у термінах семіотичних систем. На думку І. І. Серякової, взаємозв’язок вербальної та невербальної семіотичних систем закладений у генезисі слова і жесту, а жести і міміка є знаковими попередниками мови [9, с. 104]. Когнітивні структури свідомості, пов’язані з мімікою, жестами та рухами, формувалися у філогенезі раніше за інші. Невербальні знаки певним чином матеріалізують когнітивні здібності людини, закріплюючи у своїй формі індивідуальний акт пізнання [там само, с. 104]. Жести, міміка, дотик, пози, модуляції голосу в філогенезі оформилися в окремі невербальні системи, що застосовуються у невербальному каналі зв’язку, який, в свою чергу, поділяється на зоровий, слуховий, тактильний, нюховий і смаковий. Варто зауважити, що зорова поведінка має розглядатися не окремо, а у поєднанні з іншими невербальними і вербальними засобами спілкування.

2. Зорова поведінка мовця у зоровому каналі зв’язку реалізується через погляд, який є основним інструментом, матеріальним компонентом зорової поведінкової підсистеми і який ми визначаємо як мінімальну недискретну одиницю, сукупність яких складає зорову поведінку людини. Ми визначаємо погляд як 1) “дещо незриме, що людина випромінює з очей, коли вона бачить або дивиться на щось або когось” та 2) “випромінювання (процес і результат) з очей дечого незримого, коли людина бачить чи дивиться на щось або когось”. У цьому формулюванні слідуюмо за О. В. Урисон, яка пропонує експлікацію зорової активності у термінах теорії семантичних примітивів А. Вежицької через поняття “дивитися, бачити” як таке, що означає “випромінювати із очей дещо незриме, коли людина дивиться на щось або когось” [11, с. 23]. У термінах філософської логіки ми визначаємо зорову поведінку мовця як притаманну людям взаємодію їхніх очей з навколишнім середовищем, яка включає рухову активність очей та їх орієнтацію по відношенню до цього середовища, візуальну взаємодію комунікантів, а також способи очних дій.

Структура погляду складається з таких параметрів, як спрямованість, тривалість, частотність, усталеність, мінливість. За своєю спрямованістю погляди поділяють на односторонні та двосторонні [12, с. 246]. Односторонні погляди поділяють на 1) спрямовані у бік людини або об'єкта, 2) спрямовані в обличчя людини, 3) спрямовані в очі людини. Двосторонні погляди являють собою візуальні контакти та поділяються на 1) спільні (взаємспрямовані) погляди в обличчя одне одному, 2) спільні погляди в очі одне одному, 3) уникання погляду, навмисне чи ненавмисне, тобто відсутність візуального контакту. За параметрами тривалості та частотності односторонні та двохсторонні погляди можна поділити на 1) надмірні та 2) недостатні [12, с. 247]. Ми виділяємо третій тип поглядів – адекватні, які характеризують нейтральну або адекватну зорову поведінку, стандартну для певного соціуму. За параметрами усталеності та мінливості поглядів, ми пропонуємо їх поділити на 1) константні, типові для мовця та 2) варіативні, когнітивно та прагматично марковані.

Незважаючи на різні фізичні та психофізіологічні характеристики комунікантів, виділяють декілька універсальних функцій погляду та зорової поведінки у будь-якій комунікативній ситуації [4, с. 387; 14, с. 373]. Серед цих функцій 1) когнітивна (зорова поведінка мовця як індикатор його ментальних процесів у момент комунікативного акту), 2) емотивна (зорова поведінка як показник емоцій та почуттів мовця), 3) прагматичні функції, серед яких: а) контрольна (погляд як засіб контролю зворотного зв'язку між комунікантами), б) регуляторна (зорова поведінка як засіб керування процесом комунікації), в) волюнтативна (зорова поведінка як засіб висловлення бажання та впливу на комуніканта), 4) соціокультурна (зорова поведінка як показник характеру міжособистісних відносин комунікантів), 5) етнокультурна (зорова поведінка як показник нормативності невербальної поведінки серед представників певного етносу). Ми пропонуємо додати зображальну (художню) функцію погляду як допоміжного засобу зображення певних властивостей об'єкта або явища. Функціональний аналіз зорової поведінки у комунікації дозволяє нам запропонувати таку орієнтовну класифікацію комунікативних функцій погляду:

№	Функція	Тип	Значення
1	когнітивна		показник ментальної діяльності
2	емотивна		показник емоційного стану
3	прагматична	контрольна	контроль зворотного зв'язку
		регуляторна	керування процесом комунікації
		волюнтативна	вплив на комуніканта (прохання, накази, погрози, переконання та ін.)
		зображальна	відтворення зовнішніх або внутрішніх якостей об'єкта або явища

4	соціокультурна		показник характеру міжособистісних відносин
5	етнокультурна		показник відповідності нормам зорової поведінки у певному соціумі

Зорова поведінка людини як невід’ємний компонент невербальної комунікації функціонально орієнтована і пристосовується до фізичних і соціальних умов спілкування згідно з біологічною програмою мовця. Виділяють три основні фактори, що зумовлюють характер зорової поведінки у невербальному каналі зв’язку – позамовний, мовний та адресантний [9, с. 104]. Позамовний фактор пов’язаний з фізичними умовами спілкування. У цьому сенсі зорова поведінка комуніканта свідчить про успішність процесу сприйняття, є показником розуміння або нерозуміння співрозмовника, подолання можливих труднощів у комунікації. При наявності візуальних або слухових перешкод мовець намагається збільшити або зменшити відстань до співбесідника або до певного об’єкта, використовує погляди привертання уваги тощо, що неодмінно відбивається на його зоровій поведінці.

Мовний фактор зумовлює стандартність і стереотипність зорової поведінки мовця у певній комунікативній ситуації, забезпечує стійку взаємодію вербальних засобів, вживаних мовцем, з його зоровою поведінкою. Така взаємодія виражається, наприклад, у поєднанні питального речення з особливостями погляду (напружений погляд, кліпання очима, підняття куточків очей вгору, що може вказувати на питання, зацікавленість, здивування тощо). Вживання окличного речення, як правило, супроводжується широко відкритими очима, еліптичного речення – вказівним поглядом тощо.

Адресантний фактор пов’язаний з індивідуальними фізіологічними та соціальними особливостями мовця, які зумовлюють його зорову поведінку у комунікативному процесі, забезпечують неповторність та унікальність його погляду завдяки кольору та формі очей, їх блиску, спрямованості погляду тощо. Ці особливості сформувалися в онтогенезі та містять інформацію про походження мовця, расову та етнічну приналежність, його фізичне та ментальне здоров’я, характер, темперамент та ін. Крім того, деякі з цих особливостей є відбитком когнітивних процесів у свідомості мовця, його фізичного та емоційного стану, настрою у певний момент комунікативної інтеракції. З одного боку, йдеться про індивідуальні фізіологічні особливості очей, погляду, які є інваріантними, з іншого – про поведінку очей у певній комунікативній ситуації, де ці особливості характеризуються як варіативні, ситуативно зумовлені, прагматично значущі, здатні розкрити когнітивний та емотивний потенціал мовця, його прагматичні наміри, надаючи йому можливість актуалізувати своє прагнення до економії вимовних зусиль та мовних засобів.

Отже, вслід за такими вченими як І. Н. Горелов, Г. Є. Крейдлін, Г. Г. Колшанський, І. І. Серякова та ін. ми розглядаємо зорову поведінку мовця як підсистему невербальної комунікації, що є невід'ємною складовою невербального модуля комунікативного акту. На переконання Г. Є. Крейдліна [4], ця підсистема представлена у мовній системі численним корпусом номінативних одиниць, тобто мовних засобів різної структури та змістового наповнення на позначення всіх аспектів невербальної комунікативної поведінки людини.

3. Номінації зорової поведінки. У сучасному англomовному художньому дискурсі описи комунікативно насичених поглядів та релевантною зоровою поведінки виявляють широкий спектр номінативних одиниць Інвентар номінацій зорової поведінки (ЗП) нами об'єднується у лексико-семантичну групу (ЛСГ “зорова поведінка”), яка містить лексеми на позначення зору, органів зору та зорової активності, до яких, у першу чергу, належать іменники й дієслова, що спеціально призначені у мовній системі для позначення зору та зорової активності, як то *a look-to look, a stare-to stare, a gaze-to gaze, to see, to watch, observation – to observe, to regard, a glance-to glance, a leer-to leer, to examine, to frown, an eye-to eye, eyebrows, eyelids, to contemplate, to spot, to blink, to wink, to trace, a scowl-to scowl, to peer, to glare, a peep-to peep, to goggle, to glower, to glaze, to squint, a glimpse-to glimpse, to notice, to overlook* та ін. Окрім цього, до номінацій зорової поведінки належать словосполучення типу V+ N з дієсловами *to take, to give, to have (to take a look, to catch a glimpse)*, а також інші типи словосполучень: дієслівні (*to avoid one's glance, to look around intently, to move one's eyes*), субстантивні (*a coy glance, an exasperated look, a glance of respect*), та фразеологічні одиниці (*to make eyes at someone, to lay eyes on someone/something etc.*). До цієї ЛСГ ми включаємо номінації ЗП, представлені мовними засобами, які позначають зорову поведінку опосередковано, через неспеціальні (тобто спеціально не призначені у мовній системі) лексеми (*to follow, to hunt up*), словосполучення (*jokes in one's eyes*) та речення різних типів та структури (*to look with a stare that only children can manage completely*). За референційним принципом мовні засоби позначення ЗП можна поділити на спеціальні й неспеціальні. До спеціальних належать зафіксовані у лексикографічних джерелах лексеми, такі як дієслова, включаючи фразові, а також іменники-конверсиви, семантична структура яких характеризується домінантною семою або семами погляду, зорової дії, зорової активності, тобто такі, що експліцитно позначають поведінку очей мовця: *to look, to look away, to look down, to wink, to stare, to see, to gaze, a gaze etc.* До неспеціальних одиниць відповідно належать лексеми, що позначають зорову поведінку опосередковано, тобто у семній структурі яких семи зорової активності (рухів та орієнтації очей) є потенційними (імовірнісними), у той час як домі-

нантними є семи з референцією іншої природи (розумової активності, сенсорного сприйняття тощо), наприклад лексеми *to read [to comprehend the meaning of smth. written or printed by looking at it]* в контексті *to read one's face; to study [to look at carefully, to scrutinize]* у словосполученні *to study the wrinkles around one's eyes*.

Переважну більшість номінацій ЗП складають вільні словосполучення, у структурі яких можна виділити індивідну константу та індивідну змінну [10, с. 149]. Індивідну константу конституюють вищеназвані лексеми на позначення поглядів, візуальних контактів та зорової активності, які є постійними елементами конструкцій, що описують зорову поведінку. Індивідна змінна, яка сполучається з індивідною константою, репрезентує індивідуальні особливості погляду та зорової поведінки, містить описи цих візуальних якостей, станів та дій, унікальних та неповторних у конкретний момент комунікативного буття. Саме за допомогою цієї змінної вербально матеріалізується на полюсі реципієнта сприйнята через візуальний канал зв'язку зорова поведінка адресанта. Індивідна змінна може бути виражена багатим у кількісному та якісному відношенні арсеналом мовних засобів різних рівнів, часто стилістично забарвлених, що пов'язано з тим, як та що спостерігач бачить в очах людини та як це інтерпретує. Теоретично кількість таких номінацій не обмежена. Індивідна змінна вербалізується за допомогою прислівників, прикметників, сполучень іменників з прийменниками, фразеологізмів, одиниць вторинної предикації, підрядних речень різних типів, окремих речень, парцельованих конструкцій. Наприклад:

1) *Her face was white as lime. Her eyes were all brown, dull, focused on nothing, and her small forehead was wrinkled (Hammett: 42).*

2) *He was talking to the girl, but looking at me, grinning, gold teeth shining against purplish mouth. The girl looked at him scornfully, said, "Lead him around, Vino", and turned to me again (Ibid: 28).*

3) *Fink looked reproachfully at me, then dragged his crumpled hat from his head and crossed the room to shake Fitzstephan's hand (Ibid: 141).*

4) *Leggett pulled his brows together behind his glasses, looked at me with smaller eyes and asked sharply, "What do you think?" (Ibid: 15).*

5) *He stared at me for at least another minute with blank, unblinking, embarrassing stare that only children can manage completely... (Ibid: 39).*

У наведених прикладах описи зорової поведінки персонажів не тільки свідчать про їхній емоційний, розумовий, психічний стан, почуття та настрої, але й дозволяють виявити їхні справжні наміри, бажання, ставлення до співрозмовників, а також соціальний статус, вік, професію тощо. Наприклад, палкий погляд є ознакою збудженого емоційного стану та схвильованості персонажа, прищурені очі можуть вказувати на стан підозрілості або задумливості та свідчити про певні наміри комуніканта.

Іншими словами, зорова поведінка людини – це індикатор її емоцій, когніцій та інтенцій, а також гендерних, соціальних та культурних характеристик.

4. Когнітивний аспект номінацій зорової поведінки. Сьогочасні дослідження вчених стосовно природи когнітивної метафори виявили деякі особливості людської психіки, що проявляють себе у невербальній поведінці підчас мовленнєвої інтеракції. За словами Арутюнової, важливо не тільки і не стільки те, що ми висловлюємося метафорами, а те, що ми мислимо метафорами, що людська свідомість є принципово творчою за своєю природою, і людям властиво тлумачити сприйняте через подібність. Так, вчені Дж. Лакофф і М. Джонсон [6, с. 396-401] опрацювали запропоноване М. Редді поняття *conduit metaphor* – метафори передачі або каналу зв'язку [17, с. 202], суть якого полягає у тому, що ідеї (значення) є об'єктами, слова та мовні висловлення є матеріальними вмістищами цих об'єктів, а комунікація являє собою передачу (відправлення) цих об'єктів через певний канал зв'язку. Таким чином, мовець втілює ідеї у слова як об'єкти у вмістища та надсилає їх через канал зв'язку (*conduit*) слухачеві, який, отримавши їх, здійснює зворотній процес, а саме дістає ідеї (значення) зі слів, як об'єкти з вмістищ. Отже, процес комунікації представлений як рух смислів, що наповнюють вмістища у каналі між мовцем та слухачем. У зоровому каналі зв'язку вмістищем інформації як об'єкта є погляд мовця, його зорова поведінка, яка є носієм значень об'єктів. Метафора невербального каналу зв'язку матеріалізується як результат спостереження реципієнта (комуніканта) за невербальними діями (у нашому випадку зоровою поведінкою) мовця у певній комунікативній ситуації. Через зоровий канал зв'язку відбувається репрезентація сенсорного, емоційного та когнітивного аспектів інформації. Сприйняття навколишнього світу за допомогою зору зближує цю фізіологічну систему людини з її когнітивною системою, оскільки зорові сенсорні сигнали обов'язково спрямовуються до певних локусів кори головного мозку, де певним чином обробляються. Когнітивно оброблена сенсорна інформація надсилається у зворотному напрямку та матеріалізується у формі вербальних і невербальних знаків. Таким чином, зорова поведінка мовця є показником не тільки процесів сенсорного сприйняття, а й когнітивних процесів, що відбуваються під час комунікативної інтеракції. Особливості взаємодії між психікою та сенсорними системами людини є тими чинниками, які поєднують об'єктивну реальність з суб'єктивним світом людини, її свідомістю. Сенсорне (суто перцептивне) та когнітивне (епістемічне) бачення дають підстави людині мислити один об'єкт через інший, здійснюючи логічні операції зіставлення, порівняння та синтезу. Саме ця властивість людської свідомості породжує когнітивну метафору в будь-яких типах дискурсу.

Сприйняття зорової поведінки мовця тісно пов'язане з тим, як саме та що людина бачить. А. Вежбицька включає в семантичне поле зорового сприйняття сенсорний предикат *бачити* (*сприймати очима*) як семантичний примітив, універсальний для всіх лінгвокультур. У термінах семантичної репрезентації метафора зорового каналу зв'язку має вигляд *бачити як*. Концепт *бачити як* наявний в логіко-філософських теоріях Л. Вітгенштейна, Дж. Сьорля, Я. Хінтіккі. На думку О. М. Вольф, існує модальна рамка спостереження, яку дослідниця трактує як рамку сприйняття емоцій і почуттів. Припускаємо, що ця рамка спостереження включає також сприйняття когнітивних процесів, що відбуваються у свідомості людини, її думок, можливо не завжди і не обов'язково вербалізованих. Модальна рамка спостереження містить суб'єкта невербальної дії (зорової поведінки), предикат дії, причину, а також, з іншого боку, суб'єкта-спостерігача та предикат спостереження. Саме цей предикат спостереження виражається метафорою *бачити як*. В авторському тексті роль суб'єкта-спостерігача може відігравати як персонаж, так і сам автор.

Психофізичною базою метафори невербального каналу зв'язку можна вважати синестемію (термін запропонований С. В. Вороніним), що є синтезом понять “співвідчуття та співемоції” [9, с. 105], та специфічною інтерпретацією терміна “синестезія”, який широко використовується у нейропсихології та психолінгвістиці. Синестезія – це взаємодія відчуттів, при якій відбувається транспозиція властивостей різних модальностей, що спричиняє їх перетин, як то властивості слухової модальності переносяться на зорову, тактильну на слухову тощо. Це дає змогу говорити про “важкий погляд” або “холодні очі” при експлікації зорової поведінки. Під впливом синестезії у мовця виникає потреба співвідносити зорове сприйняття навколишнього світу зі слуховим, тактильним, кольоровим або музичним сприйняттям. На переконання вчених, такий символізм інгерентно присутній у людській уяві та проявляється за певних умов, викликаних здебільшого естетичними та емоційними чинниками.

Таким чином, зорова поведінка мовця є комунікативно значущим компонентом невербальної комунікації у візуальному каналі зв'язку. У сучасній англійській літературній мові існує багатий арсенал багаторівневих номінативних одиниць на позначення зорової поведінки мовця. Ці номінативні одиниці виявляють потужний семантичний, когнітивний та прагматичний потенціал, дослідження якого заслуговує на велику увагу з боку лінгвістів на шляху комплексного дослідження людської комунікативної діяльності.

Література:

1. Абрамова Н. Т. Невербальные мыслительные акты в “зеркале” рационального сознания // Вопросы философии. – 1997. – №7. – С. 99-113.

2. Вольф О. М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука, 1987, – С. 120-130.
3. Колшанский Г. Г. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 230 с.
4. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 503 с.
5. Лабунская В. А. Проблема обучения кодированию-интерпретации невербального поведения // Психологический журнал. – 1997. – Т. 4. – №5. – С. 85-94.
6. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415.
7. Рикёр П. Живая метафора // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990 – С. 435-455.
8. Серякова І. І. Магія невербальної комунікації. Навч. посібник. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 95 с.
9. Серякова І. І. Метафора невербального каналу зв'язку // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія: Вид. центр КНЛУ 2000г. т. 3 N 2. – С. 105-110.
10. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі. – Харків – 2006. – 300с.
11. Урысон Е. В., Апресян Ю. Д. и др. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка. – М., Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 511 с.
12. Argyle M. Nonverbal Communication in Human Social Interaction // Nonverbal Communication / ed. by R. A. Hinde, Cambridge: CUP, 1972. – P. 243-268.
13. Argyle M. Bodily Communication. – London: Methuen, 1988. – 182 p.
14. Knapp M, Hall J. Nonverbal Communication in Human Interaction. – N. Y.: Harcone Brace College Publishers, 1997. – 482 p.
15. Marshalenko V. Semantic Peculiarities of Verbs of Vision // IATEFL. – Ukraine Newsletter. – 1999. – №17. – P. 14-16.
16. Mehrabian A. . Basic Behavior Modification. – N. Y.; L.: Human Sciences Press, 1978 – 192 p.
17. Reddy M. The Conduit Metaphor // Metaphor and Thought / Ed. by A. Ortony. – Cambridge: CUP, 1979 – P. 202-224.

Джерела ілюстративного матеріалу:

18. Hammet, D. The Dain Curse. – N. Y.: Dell Publishing Co., 1968. – 189 p.